

VEGOTINA HÊMAYÎ Û METAFORÎK DI MAMIKÊN KURDÎ DE*

Kenan SUBAŞI**

KURTE

Di nav keresteyên gelêrî de mamik li gor şêwaz û naveroka xwe hêjayî gelek lêkolîn û analîzan e. Wek pênasê wan, dewlemendiya mamikan û geşedana wan a dîrokî jî efsûnî ye. Her çiqas îro wek keresteyeke kêf û listikê û jî bo fêrkirina ziman amûreke kêrhatî be jî li gorî lêkolîneran di eslê xwe de mamik berê jî bo pêşbaziyên zîrekiyê yên siltanan û jî bo veşartina raz û sembolan gotinên zor û zehmet bûne. Di vê xebatê de me jî hewl da ku di mamikên kurdî de di bin gotinan de çi hêma, metafor û sembol hene bizanin. Di serî de berî ku em analîza hêmayên di mamikan de bikin me xwest em bi giştî bidin zanîn ka mamik çi ne û çawa tîn afirandin. Her wiha me du rêbazên afirandina hêmayan ango metafor û metonîmî û tîkiliya wan a bi mamikan re da ber çavan. Piştî vê kurtenasînê, me hêmayên di mamikên kurdî de li gorî çawanî û çendaniyê parî kir û bi mînakên ew nîşan dan. Herî dawî jî me jî bo şayesandina hin heyberên şênber ên sereke yên ku di mamikên kurdî de cih girtine, tabloyekê hêmayan çê kir.

Bêjeyên Sereke: Mamikên Kurdî, Metafor, Metonîmî, Hêma.

ABSTRACT

"Metaphoric and Imaginary Narration in the Kurdish Riddles"

Riddles are a type of folkloric sayings on which lots of researches and analyses need to be carried out in terms of form and content. They are legendary in terms of their legendary definition, rich variety and historical process. Though today there are some games that are played with riddles and riddles are used as auxiliary documents for language teaching, according to many sources riddles were in fact used in the mind games of the sultans and they were rhetoric in which symbols and secrets were hidden. In this research I wanted to show how rich Kurdish riddles are in terms of images, metaphors and symbols. At the beginning of the research I wanted to define what the riddle is and give information on how the riddles are formed before analysing images in the riddles. Furthermore, I defined metaphor and metonymy which are the methods for creating images and I showed their relation with the images. After this short introduction I exemplified the images in Kurdish riddles according to quality and quantity by separating them into two

* Ev gotar bi pareke zêde jî teza min a masterê ya çapnebûyî hatiye girtin. Bnr: Kenan Subaşı, *Ji bo Zarokan di Fêrkirina Kurdî de Rola Mamikan*, Zanîngeha Mardin Artuklu Enstîtuya Zimanên Zindî yên li Tirkîyeyê, Teza Mastîrê ya Çapnebûyî, Mêrdîn 2014.

** Lêkolîner, Zanîngeha Mardin Artukluyê Enstîtuya Zimanên Zindî Yên Li Tirkîyeyê Şaxa Makezanîsta Çand û Zimanê Kurdî.
kenanenado@gmail.com

parts. I showed the concepts and words that are used for creating an image in Kurdish riddles at the end of the research and in a table.

Key Words: Kurdish Riddles, Metaphor, Metonymy, Image.

DESTPÊK

Hêma hunereke ziman e û li ser gotinê ava dibe. Di ziman de ji bo ku mirov armanca xwe ne rasterast lê bi awayekî kînayeyî û îstîfereyî bîne der, mirov hêmayan bi kar tîne. Ev şêwaz piranî di gotinên helbestkî de çê dibe û ji bo bihîstina guhê mirovan xwedî estetîkek e. Mamik jî yek ji wan cureyên gotinan e ku bêhtir bi awayekî helbestkî hatine honandin û hinek ji wan jî bi awayekî pexşankî ne, lê kurt in. Sedema bikaranîna hêmayan di mamikan de ew e ku mamik bixwe cureyekî pîrsê ne ango ew gotinên xwedî raz û sembol in û di xwe de tiştêkî vedişêrin. Di ziman de jî karê veşartinê herî baş bi metafor û alegoriyan çê dibe. Ji ber wê ye ku Arîstoteles jî derbarê mamikan de wiha gotiye: “Mamîkên serkeftî gelek caran metaforên tîr û tije di xwe de dihevin. Çimkî metafor rêbazeke afirandina hêmayan e. Ji ber wê yekê jî di mamîkekê de bi rehetî metaforek peyda dibe.”¹ Li gor van esasan me jî di vê xebatê de mamîkên kurdî li gorî çawanî û çendaniya hêmayan nîrxand û di mamîkên kurdî de çêbûna metafor û metonîmiyan bi çî hawî dibe, bi mînakên xwe nîşan da. Armanca vê yekê hem nîşandayîna hêmayan di mamîkên kurdî de ne û hem jî dîtina wê yekê ye ka mamik li ser kîjan hêmayan û bi çî lewnî ava dibin. Di serî de ji bo nasîna mamikan, me çî li gorî rêbaza klasîk çî jî li gorî rêbaza binyadî be ew pênase kirin. Em dûre hêma çî ne û li ser kîjan cureyan par dibin bi mînakên kurdî lê kûr bûn. Me di dawiyê de jî hêmayên ji bo şayesandina hin heyînen sereke û berçav di nav tabloyekê de vegotin.

1. Mamîj û Pênaseyên Wê: Pîrsên derbarê pênaseyên mamikan de bi dehan salan e hişê lêkolîneran mijûl kirine. Ji ber vê yekê jî gelek lêkolîneran pênaseyên ji hev cuda û curbicur kirine û ji aliyê naverok û teşeyê ve taybetiyên mamikan rêz kirine û pênaseyên xwe li ser wan taybetiyan ava kirine. Lê di hemû pênaseyan de jî gotina hevpar ew e ku mamik berhemên edebiyata gelêfî yên gelekî qedîm in. Ji bo ku bikarin bibînin bê bi giştî mamik çî ye, taybetiyên wê çî ne, em ê çend pênaseyên ku hatine kirin li vir nîşan bidin.

Îlhan Başgöz di xebateke xwe de li ser fonksiyonên mamikan rawestiyaye û çend pênaseyên kurt neqil kirine ku dibêje: “Berî her tiştî mamik xwediyê rengêkî lîstîk û kêfê ne... Mamik ji ber ku bi ziman tîr afirandî, di nav lîstîkên ziman de cî digirin.”² An jî ji çîbûna mamikan zêdetir derbarê çawaniya vegotin û bikaranîna di nav gel de wiha dibêje: “Mamîk amûreke kêfê ye ku bi xisûsî di şevên dirêj ên zivistanê de zêdetir zarok, keç û jin pê dema xwe dibuhurînin.”³ Di vê pênaseyê de mirov fêhm dike ku ji bo gotina mamikan jî dem, war û kesên

¹ Aristoteles, *Retorik*, Çev. Doğan Mehmet H., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, r. 168-173.

² İlhan Başgöz, “Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları”, *Folkloru Doğu*, j. 37, İstanbul, 1974, r.29.

³ Başgöz, h.c.

taybet lazim in. Ango li her derê di her şertî de ev yek pêk nayê. Lê herî zêde tiştê ku li ber çavan ev e; mamik wek amûreke ji bo listik, kêf û şahiyê hatiye dîtin.

Ji hêla hin kesan ve jî mamik ji listikê zêdetir wek berhemeke edebî tê dîtin weku Pertev Naili Boratav jî dibêje: “Dema ku mirov cara ewil bala xwe dide mamikan, mirov dibêje qey ‘listikek’ e. Bi rastî listikên ku mamikan di xwe de dihevin hene, lê belê mamikan bi hin xisûsiyetên xwe yên wek ‘pîrs’ û bi vê yekê re ‘qalibên vegotinê’ xwemaliyek bi dest xistiye.”⁴

Birol Azar tesbîta veşarîbûna mamikan dike û di vî warî de dibêje ku mamik ew cure berhem in ku di xwe de tiştêkî veşartî dihevin û vê yekê bi rêya pîrsê ji xwîner û guhdêr dipirsin û li benda bersivêkê dimînin.⁵ Ev taybetiya mamikan zêdetir ji bo afirandina alemeke fantastîk bi kêr tê. Çimkî tiştên veşartî her gav kelecane zêde dikin û meraqê zinde digirin ku ev yek jî bala zarokan zêdetir dibe ser xwe. Yek ji tiştên herî muhîm ew e ku maneyê di nav gotinê de vedişêre. Ev yek jî ji bo pêşxistin û hînbûna hûrgiliyên ziman rêbazeke girîng e.

Fevzî Karademir jî li ser mamikan rawestiyaye û zêdetir dewlemendiya mamikan ji hêla hunerên vegotinê ve derxistiye pêş û wiha pênase kiriye: “Mamik berhemên anonîm in ku heyîn û bûyerên şênber û razber, hedîse û şexsiyetên tarîxî û hwd. bi rêya vegotinên wek îstîfere, neasayîti, dijayetî, texlîtên dangan, sêwirandinên fantastîk û bi awayekî pîrsîna pîrsên bikêf derçûne.”⁶

Altan Alperen mamikan wek berhemên ku ji mecaz û dijayetiyên pêk hatibin, dinirxîne û ji ansîklopediya Brockhausê⁷ pênaseyeke wiha neqil dike: “Mamik wesifandinên bi awayekî nerasterê ne ku têgehên veşartî yên di wan de divê ji hêla xwîner û guhdêr ve bên dîtin.”⁸

Hin kes dibêjin ku mamik di mirovan de mekanîka fikrê dixwe dewrê. Yek ji wan Salahaddin Bekkî ye û dibêje mamik ji bo ku mirov wextêkî xweşik biborîne, zanîna hevûdu biciribîne û li hemberî hev rêz û hurmetê bigire, hunereke pîrsiyarî ye. Ji ber vê yekê jî mamik ew vegotin in ku li ser siruşt, mirov, ajel û amûran û hemû heyînan din bi awayekî razber û veşartî tên gotin da ku mirov bifikire û pê derxîne ka ev heyîn çi ne.⁹

Li ser têkiliya di navbera mamik û edebiyata zarokan Ayhan Karakaş wiha fikra xwe bi me re parve kiriye: “Em dikarin bibêjin ku mamik di hemû neteweyan de tên gotin ku berhemên anonîm ên qedîm in. Wekî din mamik vegotinên

⁴ Pertev Naili Boratav, “100 Soruda Türk Halk Edebiyatı”, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2013, r. 125.

⁵ Birol Azar, “Çocuk Eğitiminde Folklor/Halkbilimden Yararlanma Üzerine”, *Türk Xalkarı Edebiyatı [III]: Beynelxalq Uşaq Edebiyatı Kongresi*, Qafqaz Üniversitesi, 2008, r. 823.

⁶ Fevzi Karademir, “Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler Üzerine”, *Akdaemik Bakış*, j. 14, Nisan 2008, r. 2.

⁷ Brockhause Enzyklopadî, b. 15. Weisbaden, 1972, r. 380.

⁸ Altan Alperen, *Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru: Bilmeceler*, r. 120.

⁹ Salahaddin Bekkî, *Bilmeceler, Tabu ve Gizli Diller Üzerine*, Muzaffar Akkuş Armağanı, amd. Mücahit Akkuş ve Fatih Dinçer, Kömen Yayınları, Konya, 2013, r. 337.

qalibgirtî yê ku wek lîstikên jîrahî û gotinê ne ku ji bo buhurandina demê di nav kêfxweşiyê de tîn gotin. Di mamikan de gelek caran pîrs li ser daneyan tîn bersivandin. Ji ber wê jî tîkiliyeke xurt di navbera naveroka mamikê û bersiva wê de heye.”¹⁰

Di fêrkirina ziman de li ser rola mamikan Aysun Önür di xebateke xwe de mamik bi kurtî wiha pênase kirine: “Mamik ew pîrs in ku bi şêwazeke veşartî tîn vegotin û her wiha ji bo ku heyînên veşartî yê di wan de bîn dîtin, mamik wek ew pîrsên ku zêhna mirov dişuxulînin tîn qebûlkin.”¹¹ Di vê pênaseyê de zêdetir tesîra mamikan a li ser geşedana zêhnî û zimanî ya zarokan rawestayê. Mamik wekî hunereke koordînatî a di navbera hiş û ziman de tê nîrxandin.

Li ser egera heyîna mamikan a ji bo mirovan û zêdetir li ser şiklê pîrsiyarîbûna mamikan Emîne Balta gotiye ku mirovan di jiyânê de her gav ji hev pîrs kirine. Hesta meraqê û xwesteka kifşkirinê ya di mirovan de heya heya dê bidome. Ji ber vê ye ku mamik li gor zêhn û ruhê mirovan berhemên herî hêja yê folklorîk in. Li ser vê yekê Balta tehlîleke Abrahams û Dundes neqil dike ku pîrsiyarên normal û yê ku di mamikan de derdikevin holê ji hev cuda ne. Cudabûna wan ew e ku pîrsiyarên mamikan hişê mirovî zêde tîkilhev dike û dibe sebeb ku hiş zêdetir bixebite. Ev pîrs ji bo ku tiştên nayên zanîn, bîn zanîn û heyînên veşartî, bîn peydakirin, wek pîvana qabiliyeta hazircewabî û bilezfkirinê ye.¹²

2. Pênaseyeke Binyadî: Ji çibûna mamikan zêdetir, ew çawa pêk tîn babeta vê sernavê ye. Di gotara R. A. Gorges û Alan Dundes de, li ser vê mijarê hatiye gotin ku heya îro her lêkolîner û zanyar gihiştîye wê qeneetê ku divê li ser mamikan xebat bîn kirin, lê belê heya îro kes ji pênaseyên klasîk wîrdetir neçûye ku ev yek jî ji bo nasîna mamikan kêr dimîne.¹³ Di pênaseyên klasîk de zêdetir li ser macazan sekinîne ku Gaston Parîs bixwe jî ev yek aniye ziman: “Ew mecaz û komemecazên ku wateya wan ne eşkere ne û di nav jiyana rojane de zêde nehatine bikaranîn, mamik in.”¹⁴ Ji bilî van pênaseyan hin lêkolîneran jî mamik dabeş kirine û gotine ku mamik li ser çend beşên cuda ava dibin ango mamikek di nav xwe de ji çend parçeyan pêk tê. Gorges û Dundes ji Robert Petsch¹⁵ ev yek wiha neqil kirine: “Petsch li gor gotina xwe cara ewil mamikên rasteqîn wiha dabeş kirine: 1) Hêmana (îskelet) destpêkê 2) Hêmana esil a

¹⁰ Ayhan Karakaş, “Ortak Anonim Türk Halk Edebiyatı Ürünlerinden Bilmecenin Çocuk Edebiyatına Katkıları”, *Türk Xalkarı Edebiyatı [II]: Beynelxalq Uşaq Edebiyatı Kongresi*, Qafqaz Üniversitesi, 2008, r. 813.

¹¹ Aysun Önür, “Türkçe Öğretiminde Bilmecenin Yeri ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, j. 2, 2012.

¹² Elif Emine Balta, “Bilmecelerin Dil-Düşünme Bağlamında Eğitimdeki Yeri ve Önemi”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/1 Winter*, 2013, r. 892.

¹³ Robert A. Gorges, Alan Dundes, “Bilmecenin Yapısal Bir Tanımına Doğru”, *Folklorla Doğru*, j. 37, 1974, İstanbul, r. 87.

¹⁴ h.c.

¹⁵ Di teza doktorayê ya Robert Petsch de ev yek hatiye kategorîzekirin. Bnr. Robert Petsch. “Neue Beiträge zur Kenntnis des Volksrätsels”, Palaestra, b. IV. Berlin, 1899.

hevpar 3) Hêmana esil a teswîrkirî 4) Hêmana kutle 5) Hêmana (îskelet) keyskirinê. Lê Petsch bixwe jî dibêje ku ev pênc hêman bi hev re piçek zehmet e ku di mamikekê de werin dîtin.”¹⁶

Li beramberî van pênasayan hin folklornas têgihiştine ku hin mamik bêyî mecaz û beşên curbicur jî çê dibin ango ne şert e di mamikekê de mecaz an jî çend beş hebin. Ji ber ku ev pênasayên klasîk bi giştî qels mane û nekarîne di vê babetê de zelaliyekê çê bikin, hin kesan jî gotine ku divê pênasayên binyadî bên kirin.

Gorges û Dundes anîne ziman ku ji bo pênasayeke binyadî hewcedariya diyarkirina herî kêr hêmanekê heye ku Robert Petsch û Archer Taylor¹⁷ jî vê hêmanê re gotine “hêmana teswîrkirî” (descriptive element). Dîsa ev hêman di nav xwe de bûye du beş ku yek jê mijar a din jî şîroveya wê ye.¹⁸

Gayê sur ê di gelî da girêday.

[Ezman], (Berwarî. M: 45)

Di vir de ‘gayê sur’ mijar e. ‘di gelî da girêday’ jî şîroveya mamikê ye. Bi vî şiklî di vê mamikê de hêmaneke teswîrkirî tenê heye.

Serî şêrîn e, binî tehl e.

[Şerr], (Berwarî. M: 49)

Ev mamik jî ji du hêmanên teswîrkirî pêk tên, yek jê ‘serî şêrîn e’ ya din jî ‘binî tehl e’. Piştî eşkerekirina hêmanekê pênasayeke binyadî wiha danîne: “Mamik ew berhemên devkî ne ku di nav civakê de bi awayekî anonîm li ser hêmanekê an jî çend hêmanên teswîrkirî hatine avakirin û her wiha carinan di nav du hêmanên wê de dijayetiyek derdikeve holê. Tê xwestin ku li ser van hêmanan texmînek bê kirin.”¹⁹ Ji bilî vê pênasayê ji bo ku ev babet zêdetir bê zelalkirin, mamik li ser du beşan senifandine û ev senifandin jî li gor hebûn an nebûna rewşa dijayetiyê ya di nav hêmanên teswîrkirî de çê kirine. Ew hêmanên ku dijayetiyê nahewînin wek **mamikên bêdijayetî** yên ku di xwe de dihawînin jî wek **mamikên bidijayetî** hatine veqetandin.

Mamikên bêdijayetî dibe ku di nav xwe de mecazê jî bihawînin an jî rasterast wateya yekem jî, lê belê hêmanên li dij hev tê de tune ne.

Pênc bira ne her yekî salekî ser e?

[Tilî], (Güneş. K: 103)

Di vir de mijarên hêmana teswîrkirî an jî mijar bixwe yek in.

Girek di pêş de, du qul tê de?

[Poz], (Güneş. K: 65)

¹⁶ h.b., r.88.

¹⁷ Archer Taylor, “Problems in the Study of Riddles”, Southern Folklore Quarterly, II, 1938, 3.

¹⁸ h.b., r. 91.

¹⁹ h.b., r. 92.

Di vir de mijar û bersiv dibe ku ne wek hev bin û tê de mecaz hebe lê ya muhîm ku tê de dijayetiyeke tune.

Mamîkên bidijayeti jî xisûsiyeta wan a sereke ew e ku di nav du hêmanên wê de dijayeti hebe.

Ser textik e, bin textik e, giya dixwe ne karik e.

[Kîsel/Kusî], (Berwarî. M: 36)

Di vê mamîkê de jî ‘**giya dixwe ne karik e**’ du hêmanên li dij hev in.

3. Binavkirinên Mamikan di Zimanê Kurdî de: Li ser navê mamikan li gor dever û dîyalektên kurdî cudahî çê bûne. Ji ber vê ye ku qest her çiqas mamîk be jî nav û nûçikên wê pircure ne. Tabî ev cudatî tenê xisûsiyeteke kurdî nîne, di zimanên din de jî rewş bi heman şiklî ye. Mînak di tirkî de “bilmece”, “tapmaca”, “mesel”, “matal” û hwd. navên cuda hene. Derbarê navên kurdî de Sedreddîn Nûreddîn Ebûbekr di xebateke xwe de wiha dibêje: “Di zimanê kurdî de gelek zarawe bi maneya metel bi kar tên wek: metel, hetele, meyl, helêne, çewçe, mamîk, têderxistinok, tiştanok...”²⁰ Hacı Xalid Akreyî di pirtûka xwe ya bi navê *Hezar Metelok bo Mirovên Jîr û Kok* de bi kurtî li ser navê vî cureyî tiştêkî wiha dibêje: “...êk li van genc û samanê kurdî **mamîk** in an **tiştê** min tişt e yan dişên bibêjin **metelok**,...”²¹ Di vir de jî sê navên ku herî zêde tên bikaranîn mamîk, tiştanok û metelok in. Îsmâîl Taha Şahîn jî qala mamikan dike û dibêje: “Digotin van cure gotinan ‘**mamîk**’ yan ‘**tiştik**’...”²² Di berhevoeke zargotina zarokan de Mustafa Gazî jî ji bo navê mamikan, jêrenoteke wiha dibêje: “Ji mamikan re her wiha li hin deveran jî dibêjin; tiştanok, tiştik, têderxistinok, qinik, kelemamîk.”²³

4. Metafor û Metonîmî di Mamikan de: Bêguman di navbera folklor û ziman de têkiliyeke dualî heye. Bi taybetî ew keresteyên ku li ser hêma û metaforan ava dibin ji bo pêşxistina ziman an jî di texayul û jiyana rasteqîn a mirovan de ji bo dewlemendiya gotinan pir muhîm e. Metafor û metonîmî du rêbazên afirandina hêmayan e ku ew jî bi temamî gotinê xurt dikin. Ziman ji aliyê geşedana xwe û bikaranîna xwe ve dibe du pişk. Mamîk bixwe jî di pişka duyem ango bi gotinê re eleqedar in. Derbarê van her du pişkên ziman de nêrîna yekem li ser langue/ziman e. Nêrîna duyem jî li ser parole/gotinê ye. Wek ku Murat Cankara jî gotî ji bo nêrîna duyem xebatên ekola Pragê û yên Roman

²⁰ Sedreddîn Nûreddîn Ebûbekr, *Berkotêki Metellî Folklorî Kurdî*, Wezaretê Rewşenbîrî Hikûmetî Herêmi Kurdistan, Hewlêr, 2005, r. 33.

²¹ Mamoste Hacı Xalid Akreyî, *Hezar Metelok bo Mirovên Jîr û Kok*, Çapa Dûyê, Çapxaneya Şêhab, Hewlêr, 2012, r. 5.

²² Îsmâîl Taha Şahîn, *Mamîkê Mino Mamanî*, Spîrêz, Duhok, 2011, r. 7.

²³ Mustafa Gazî, *Gurzek Ji Zargotina Zarokan; Dîsko Dîsko Danîno*, Enstitûya Kelepura Kurdî, Weşanxaneya Aras, Silêmanî, 2006, r. 11.

Jakobson wekî mînak tîn nîşandayîn. Ew jî li ser geşedena ziman a dîrokî ranaweste, li ser bikaranîna ziman a di heyameke eşkere de radiweste.²⁴

Li vir mijara ku me eleqeder dike ev e ku ji aliyê pêşxistin û geşedana ziman ve tesîra mamikan çi ye? Yanî em ê li ser hêla ziman a parole/gotinê bisekinin. Li gorî Cankara, metafor û metonîmî jî di vê beşê de derdikeve pêşberî me:

Tiştê ku di mamikê de tê pirsîn, gelo çawa tê ziman? Tiştê ku di mamikê de hatiye veşartin an jî tê xwestin ku bê dîtin, bi çi şiklî pêşkêşî me dike? Ger mamik ji hêlekê ve tişteki veşêre û ji hêla din ve jî hin delîlan nîşanî me bide û vê yekê bi zimanekî nerasterê pêşkeşî me bike û van her du rêbazan jî yanî (hem veşartin û hem jî bikaranîna şewaza nerasterê) bi saya ziman bike, wê çaxê ev wate jê derdikeve ku mamik û helbest pir zêde dişibin hev. Em ê jî ‘metafor’ û ‘metonîmî’yê wek zimanê avakar ê ‘veşartin’ û ‘şewaza nerasterê’ vekolin.²⁵

Di fêrbûna axaftinê ya ziman de du pêkarên ku derdikevin pêş hene. Ev du pêkar di heman demê de bi hunerên metafor û metonîmiyê re jî têkildar in û di zimanzaniya binyadî de Ferdinand de Saussure ev li lîteraturê zêde kirine:

Pevvekirin: Her hêma ji hêmayên din diafire û dema ku di nav hêmayên din de cih bigire, hebûna xwe nîşan dide. Ev jî nîşan dide ku her xaleke zimanzaniyê hem di nav xwe de hem jî di nav sêwirandineke kompleks de barê pevgirêdanê hildigire. Di pevvekirinê de têgeh li ser bingeha ku dê bi hev ve bin, li rex hev rêz dibin. Di encama vê yekê de jî di ziman de tewera asoyî [horizontal axis] derdikeve holê. Di vir de peyv li rex hev rêz dibin û her peyv bi peyva beriya xwe ve dibe û zincîr ango hevokekê ava dikan. Metonîmî jî ev tişt bixwe ye.²⁶

Hilbijartin: Ji nav du alternatîfan hilbijartinek e ku ev hilbijartin alternatîfên hev bin. Yanî ev tê wê maneyê ku yan mirov hêmayeke wek wê be yan jî hêmayeke ku ji wê cuda be, lê hêmaya cuda karibe bikeve şûna wê. Mîna ku ev hilbijartin wek du rûyên cuda yê pelekê bin. Hilbijartin jî aliyê zimanî yê tewera stûnî [vertical axis] ye. Hin têgehên ku ji nav wan hilbijartinek pêk were, heya astekê yan dişibin hev an jî li dij hev in. Ji nav komepeyvekê peyvek tê hilbijartin bi şertê ku ev peyv an bişibe peyva ku di şûnê de tê bikaranîn an jî xwedî maneyek li dij wê peyvê be. Metafor jî ev yek bixwe ye.²⁷ Di mamikan de jî em herî zêde aliyê ziman ê metaforîk dibînin. Çimkî hem veşartin heye hem jî delîl di nav mamikan de dihevin. Di vir de jî barê herî giran li ser pişt a ziman dimîne. Yanî divê hem nîşan nede hem jî meraq û cezbekê ji bo balkişandinê ava bike û vê yekê jî bi bêje û têgehan bîne der. Em ê niha sê mamikan ji vê hêlê ve binirxînin:

²⁴ Murat Cankara, “Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmece”, *Millî Folklor Dergisi*, j. 55, r. 72.

²⁵ h.b, r. 71.

²⁶ h.b, r. 72-73.

²⁷ h.c.

Şiva ter, gilover, ew çi ye?
(Celîlê. O, Celîlê. C: 421)

Mamika yekem ev e û bersiva wê jî **mar** e. Peyvên *ter* û *gilover* ji aliyê qafiyê ve hêzê didine mamikê ku ev yek jî tameke helbestê diafirîne. Di vê mamikê de tiştê ku metaforê diafirîne jî *şiv* û *mar* in. Çimkî di vir de *şiv* di şûna *mar* de hatiye bikaranîn û di navbera wan de teşbîhek hatiye çê kirin. Ji ber ku *şiv* hem dirêj e hem jî wek *mar* zirav e, ji aliyê şibandîne ve di cih de ye. Lê belê ev jî têrê nake û mamik îcar li cureyekî *şivê* yê ku herî zêde dişibe *mar* digere ku ew jî *ter* e. Çimkî *mar* jî bê hestî û nermik in. Hê jî pê de diçe û delîlên xwe zêde dike ku ew jî hem taybetiyeke sereke ya *mar* e hem jî ya tiştên nerm û *ter* in ku ew jî dikare bê tewandin. Ango giloverbûn e. Ji ber vê yekê em dikarin bibêjin ku di vê mamikê de **şiv** metafora **mar** e ku di şûnê de hatiye bikaranîn.

Tûj e weke şûr, xweş e weke bilûr?
(Güneş. K: 129)

Di vê mamikê de em mecaz, dijayeti û metaforê bi hev re dibînin. Bersiva vê mamikê jî **ziman** e. Ev mamik jî dîsa ji aliyê muzîkalîteyê ve bi hêz e. Metafora vê mamikê jî di navbera *şûr-bilûr* û *ziman* de ye. Helbet di vir de teşbîheke fîzîkî tune ye lê belê mecazî heye ku ew jî *şûr* di eslê xwe de ji bo parastin û êrîşê tê bikaranîn. Yanî teşbîha di vir de ji ber ku mecazî ye, di eynî demê de fonksiyonel e jî. Çimkî *ziman* jî ji bo parastin û êrîşê tê bikaranîn. *Bilûr* jî dîsa ji bo rahatîya can û ruhê mirov xwedî dengê *zîz* e ku ew jî ji aliyê fonksiyona xwe ya dengî ve şibiyaye *ziman*. Mecaza duyem a di mamikê de jî sifetên *tûj* û *xweş* in ku em jî dema ku qala *ziman* dikin, van her du sifetan pirî caran bi kar tînin. Dijayetiya di mamikê de jî di eslê xwe de bo temamkirina metaforê ye. Çimkî *ziman* ji du rewşên li dij hev pêk tê. Carinan *tûj* e û carinan jî *şirîn* û *xweşik* e. Yanî ji her duyan yek jî kêr bimîne dîsa metafor lawaz dibe. Ji ber wê em dibêjin ku di vir de *şûr* û *bilûr* di vê mamikê de metafora *ziman* e.

Ser e mişarû, pê xeparû.
(Berwarî. M: 38)

Bersiva wê **dîkil/dîk** e. Di vê mamikê de du metafor hene û ji bo çareserkirina bersivê jî hewcedarî bi van her du metaforan heye. Çimkî ji metaforan yek *mişar* e ku ev serê dîkilê îşaret dike, metafora din jî *xepar* e ku ew jî pêyên dîkilê îşaret dike. Metafora tam a ku dîkilê li ber çavên me zindî dike, ji her du metaforan pêk tê. Ev yek jî bi xwe re metonimiyê çê dike. Çimkî ne *mişar* ne jî *xepar* bi tenê serê xwe nikarin bersivê îzah bikin. Lê dema ku perçe di şûna tevahiyê de tê bikaranîn anga pêşî *mişar* yanî serî piştê jî *xepar* yanî pê derketin holê êdî mirov ji van her duyan metaforê ava dike. Yanî **serekîmişar + pêyên xepar = dîkil**.

5. Çawaniya Hêmayan di Mamikên Kurdî de: Di vegotinê de leyistina bi *ziman* afirandina hêmayan e. Vebêjer dema ku meseleyekê vedibêje sembolan bi

kar tîne, di navbera têgehan de şibandinan çê dike û bi wî şiklî bi nav dike û her wiha carinan meqseda xwe rasterast nabêje lê bi awayekî nîvveşartî tîne ziman. Di ziman de ev rewş ji bo afirandina zimanekî hêmayî ye. Carinan ev hêma bi peyvên xweş çê dibin, carinan jî bi peyvên nexweş û nelihevhatî çê dibin. Li gorî van peyvên çawaniya hêmayan jî derdikeve holê. Karademîr derbarê hêmayên îdeal de wiha dibêje: “Hêmayên îdeal, heyînan ne bi awayekî giştî diguherîne û nenas dihêle ne jî di derbê de eşkere dike.”²⁸ Di mamikên kurdî de jî ev rewş bi durustî dixuye. Dema ku mamikbêj mamikê dipirse ne bi temamî bersivê vedişêre ne jî dide dest. Bi awayekî hunerî dihene û li gor estetîka zimanê xwe kincekî li peyvên dike û ji muxatabê xwe dipirse.

Dema ku mirov bala xwe dide mamikên kurdî mirov ji hêla çawaniyê ve bi awayekî giştî dikare qala sê cure hêmayan bike. Ev sê cure, hêmayên *xweşik*, *sik* û *beloq in*. Em ê niha di mamikên kurdî de bala xwe bidin van hêmayan û her yekê ji wan bi mînakên xurt bikin.

5.1. Hêmayên Xweşik: Heyînen di mamikan de bi alîkariya hêmayên xweşik dirûveke nazik, estetîk, lihevhatî digirin. Şibandînen ku bi rêya van hêmayan çê dibin di çavên mirovan de heyînan xweşik dikin. Carinan dayik wek kaniya jiyanê, rehma dayîkê wek hêlîna kesrewan tê vegotin, carinan jî aqil wek taca zêrîn, çav wek morî û mercan, kew wek xatûnên çav bikil, tîrêj wek nûr û berf jî wek şekir tê pênasekirin:

Kaniya jiyanê ye.

[Dayik], (Celîlê. O, Celîlê. C: 414)

Ne li erda ne li esman e, **hêlîna kesrewan e.**

[Jina bihal], (Berwarî. M: 48)

Mamikê mino, ew **tacek zêrîn** e, li ser serê her kesekê nîne. Çi ye?

[Aqil], (Sadinî. M.X: 14)

Wî lay pêjan, vî lay pêjan, di nav da **morî û mercan.**

[Çav], (Berwarî. M: 46)

Ji vêrê heta Mûsil, hemî **xatûnên çav bikil.**

[Kew], (Berwarî. M: 39)

Tiştêkî min heye, quncikê reş û tarî, **nûr** lê dibarî. Ev çi ye?

[Tîrêj], (Alkan. A: 105)

Hewa re difire, perê wê tune, **dimîne/mîna şekir** e, tama wê tune.

[Berf], (Güneş. K: 66)

²⁸ Fevzi Karademir, “Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatım Üzerine” *Milli Folklor Dergisi*, sayı 78, 2008.

5.2. Hêmayên Sik/Nerind: Çawa ku di mamikan de hêmayên xweşik hebin wisa jî hêmayên sik hene. Di mamikên kurdî de gelek caran hêmayên sik bi peyvên wek qûn, kîr, gû û rêx hatine çêkirin. Mesela hingiv wek gûyê mêşan, lûlika misîn û kevçiyên çay wek kîr, dev wek axûr, mîde wek çala gû, mewîj wek pîreke qirmîçî, keç an jî qîz bi guhan û bekareta xwe ve tê pênasekirin:

Hêj **nehatî beran**, nêv **guhana** wê hinde.

[**Qîzik, keç**], (Gazî. M: 20)

Mamikê mino, **gûyê mêşan**, xwarina axan. Çi ye?

[**Hingivîn**], (Sadinî. M.X: 179)

Deyka te heru **qeftoka kîra** dişut.

[**Kefçik**], (Berwarî. M: 66)

Babê mirî **kîrê rep**.

[**Mesîn**], (Berwarî. M: 62)

Mamikê mino, **pîra qirmîçî**, darik di **qûnê** da. Çi ye?

[**Mewîj**], (Sadinî. M. X: 100)

Serê aliman e, navtenga zahidan e, **gunêt bagîran** e.

[**Mêrî**], (Berwarî. M: 41)

Mamê te mam êlek, dest û tilî çerm êlek, daxdane **q.zê çêlek**.

[**Beq**], (Güneş. K: 94)

Parçekî nan da lawikê kumsor, lawikê kumsor da rêza esker,
rêza esker avête **çala gû**.

[**Ziman, diran, mîde**], (Güneş. K: 101)

5.3. Hêmayên Beloq: Hêma di vegotinê de şêwazeke takekes e. Dibe ku li gorî kesan ji bo heman rewşê çêkirina hêmayan biguhere. Çimkî her kesek xwediyê paşxaneyêke cuda ye. Ji ber vê yekê jî nêrîna wan a li ser meseleyan û heyînan jî cuda ye. Di vegotinên gelêrî de û bi taybetî di mamikan de ev rewş xwe zêde dide der. Ji ber wê gelek caran hêmayên di mamikan de, ne standart in û dibe ku li gor deveran biguherin û carinan jî ji sînoren asayîbûnê dertên û digihêjine xerabatekê. Ev rewşa beloq a mamikan, li gorî Karademir bi sê awayan tê pênasekirin:²⁹

- 1- Şibandinên di navbera hin heyberan de nelihevhatî ne û ev yek jî bi xwe re hêmayên çêkirî an jî ecêb diafirînin.
- 2- Ji bo heman heyberan hêmayên gelek cuda û pircûre tên afirandin ku ev jî beloqiyê derdixîne holê.

²⁹ Karademir, h.b.

3- Ji bo gelek heyberan bikaranîna heman hêmayê jî yek ji wan beloqiyan e.

Li gorî vê dabeşkirina li jor hêmayên beloq parî sê sernavan dibin ku me li jêr her sernavek bi mînakên vegotiye.

5.3.1. Hêmayên Çêkirî/Neasayî: Di mamikan de hêmayên temsîlî pir in û di wan de mamikên ji bo *mirinê* hêmaya *kerê beqala*, ji bo *kêçan* hêmaya *hespê*, ji bo *lempeyê* hêmaya *birkê* tê bikaranîn.

Ez çûme bi rê da, birkeka di rê da, marekê tê da, çûçkeka di devî da, ew mar bi wê avê dijît, ew çûçik bi marî dijît.

[**Lempe/çira-Momik-Fanos-Lox**], (Berwarî. M, r. 65)

Di navbera “lempe” û “birk”ê de şibandineke sembolîk heye. Lê têkiliya mar û çûçikê û şibandina wan a bi tifika di nav lempeyê de şibandineke ne asayî ye. Gelek caran ev neasayî wek ku radana ji vir heta Bexdayê bi kulav û doşekê ji bo *berfê* hatibe bikaranîn an jî *bangeran* wek kerê ku kayê dixwe tê pênasekirin:

Tiştêkî min heye, ji vir heta Bexdayê, kulav û doşek radayê.
Ev çi ye?

[**Erd û berf**], (Alkan. A: 106)

Mamikê mino, kero kero, kayê dikem bero, hêdî hêdî dibêmê wero. Çi ye?

[**Bangeran**], (Sadînî. M.X: 21)

Carinan jî hêma çêkirî dixuyên û teşbîhên di nav mamikan de bê eleqe ne. Mesela ji bo mirîşk û çêlikên wê hêmaya xûşk û dergûşê bi kar anîye. Lê di destê xûşkê de çil dergûş çêkirî maye.

Xûşka min a xoristan, çil dergûş di destan, ne ber heye ne bistan.

[**Mirîşk û çêlik**], (Berwarî. M: 39)

Bîrek heye, tê de du cure av heye.

[**Hêk**], (Güneş. K: 33) Di bîrekê de hebûna du cure av jî hêmayeke çêkirî ye.

Serî rêx binî rêx, jê dertê xwarina şêx. Ev çi ye?

[**Hingiv**], (Kan. Ş: 26)

Ji rêxê derxistina xwarina şêx ji bo hingivê hêmayeke çêkirî ye.

5.3.2. Hêmayên Guhêrbar: Ji bo heman heyberî hêmayên ku tên afirandin bi awayekî pircure diguherin. Ev yeka jî pêkareke hêmayên beloqbûyî ne. Di vê mînakê jêr de nivîsên ku stûr hatine nîşankirin ji bo “*Jûjî/Jîjo*”yê hatine nivîsîn.

...**mamê mişt** ji wê ve tê ... (Berwarî. M: 36), **Feqîrek** têt ji deştê... (Berwarî. M: 36), **Kalo** tê ji deştê... (Berwarî. M: 36), **Kumê gup**... (Berwarî. M: 36), **Hebanoka bi**

derzî...(Berwarî. M: 36), ...min dît **sûfîkê** jû ve tê...(Gazî. M: 18), ...**dapîr** têtin ji deştê...(Sadinî. M.X: 165), zehf **kalekî hilhilî**...(Güneş. K: 137).

Carinan jî ji bo hêmayên heman heyberî ji aliyê çawanî û çendaniyê ve jî guherîn pêk tên. Mesela di mînaka jêr de hêmayên ku ji bo “*hêk*”ê hatine afirandin hem ji aliyê çendaniyê ve hem jî ji aliyê reng ve guherîn peyda dibin:

Xalê min Emer e, **sê kurtekên** di ber e, **du sipî** ne **êkê zer** e.

[**Hêk**], (Berwarî. M: 9)

Emer e Emer e, **sê pêstê sipî** yê li ber e, **êkê zer** e.

[**Hêk**], (Berwarî. M: 59)

Bûzê dişkênim, **zîv** derdikeve, **zîv** dişkênim, **zêr** derdikeve.

Ew çi ye?

[**Hêk**], (Celîlê. O, Celîlê. C: 416)

5.3.3. Hêmayên Pirbersivî: Di mamikên kurdî de carinan hêmayek ji bo çend tiştên cuda tê vegotin. Di mînakên jêr de hêmayên wek “*kumê sorik*”, “*morik*”, “*garis*” ji bo “*hêjîr*” û “*hinar*”ê hatine bikaranîn.

Tiştêkî min heye, **kumê sorik** tije **morik**. Ev çi ye?

[**Hejîr**], (Alkan. A: 84)

Kumê sorik, tijî morik.

[**Hinar**], (Berwarî. M: 51)

Oda Haris, tejî **garis**.

[**Hinar**], (Güneş. K: 101)

Tendûra risisî, tije nanê **garisî**.

[**Hêjîr**], (Gazî. M: 31)

Her wiha ji bo “*sivore*”, “*kêvrûşk*” û “*mişk*”ê jî heman hêma hatine bikaranîn:

Ser gelgel e, bin gelgel e, çav zîqa, simbêl bel e.

[**Kêvrûşk**], (Berwarî. M: 35)

Hel helo, bel belo, **simêl belo**, sim simî, dîwar simî. Ew çi ye?

[**Mişk**], (Celîlê. O, Celîlê. C: 420)

Ser gelgele, bin gelgele, çav zîq û simbêl bel e.

[**Sivûrî, sivore**], (Gazî. M: 27)

Heta li vir ji aliyê çawanî ve mamikên kurdî hatin tehlîlkirin, ji aliyê çendanî ve jî mamikên kurdî dikarin bîn tehlîlkirin ku me li jêr qala wan kiriye.

6. Çendaniya Hêmayan di Mamikên Kurdî de: Mamik ji aliyê teşeyê ve dibin du pişk. Yek jê her çiqas kêmbin jî mamikên pexşankî ne ku em di van

mamikan de pîrî caran bi tenê hêmayekê dibînin. Pişka duyem jî mamikên helbestkî ne ku ku em di van cure mamikan de ji yekê pirtir hêma dibînin. Di mamikên helbestkî de yên ku ji du malikan pêk tên herî kêma du hêmayan di xwe de dihevin. Her wiha mamikên ji sê, çar an jî pênc malikan pêk tên li gorî wê hejmara hêmayên wan jî zêde dibin. Ji ber vê yekê mirov çendaniya hêmayan di mamikên kurdî de dikare bike du pişk: *Mamikên yekhêmayî û mamikên pîrhêmayî*.

6.1. Mamikên Yekhêmayî: Ev cure mamik li gorî mamikên pîrhêmayî kêma in. Sedema kêmbûna wan yek jê di şayesandina tiştekî de zehmet e ku mirov bi yek hêmayî bi ser keve û ya duyem jî dibe ku ji bersivêkê zahfir bersivên wê peyda bin ku ev yek ne tenê di mamikên yekhêmayî de di mamikên pîrhêmayî de jî dibe ku bê dîtin.

Dinê da şekir şîrîntir e.

[Xew], (Celîlê. O, Celîlê. C: 411)

Mamikê mino, diçim naçim nagîjimê.

[Sî], (Gazî. M: 25)

Hindî bibirî kata ji xwe didet.

[Mû/pîrç], (Berwarî. M: 47)

Şivtarok li beyarok.

[Mar], (Kan. Ş: 6)

Mamikê mino, hakimê li ber dîwara. Çi ye?

[Dîk], (Sadînî. M.X: 43)

Distarokê bi kevlî ve.

[Dûngê pezê sipî/dûv], (Berwarî. M: 43)

Li bin erdî pata dîkit.

[Pîvaz], (Berwarî. M: 52)

Heft ga kapkî ve.

[Kundir], (Gazî. M: 19)

Tenûrka êk kade.

[Bahîv], (Berwarî. M: 54)

6.2. Mamikên Pîrhêmayî: Di mamikên kurdî de ev cure mamik zêdetir dixuyên. Hêmayên ku di mamikan de tene der taybetmendiyên bersiva mamikê ango tişta veşartî sembolîze dikin. Di mamika; *Du rîsê giya, li piştta çiya*. [Kezî], (Güneş. K: 49) de hêmaya “*du rîsê giya*” ji bo keziyên mirovan hatiye sembolîzekirin û ji ber ku keziyên mirovan pîranî li pişt serê mirovan in û hêmayeke alîkar “*li pişt çiya*” hatiye bikaranîn. Mîna vê mînakê çend mînakên

din ên mamikên pirhêmayî wiha ne. Di van mamikan de nivîsên **stûr** hêmayan nîşan dide:

Mamikê mino, **dayik asin bab ber** e, jê diçît **gurya zer** e. Çi ye?
[Çeqmaq], (Sadinî. M.X: 165)

Tiştêkî min heye, **binî behr** e, **serî agir** e. Çi ye?
[Lembe], (Sadinî. M.X: 218)

Sênîka mircanan, li **serê banan**.
[Sitêr], (Berwarî. M: 77)

Tiştêkî min heye, **teşte mast**, li **derek rast**. Ev çi ye?
[Hîv], (Alkan. A: 75)

Konekî min heye ser stûnekî, **heştê hezar kitêb bin kon da**. Ew çi ye?
[Karî], (Celîlê. O, Celîlê. C: 416)

Di kurdî de mamikên ku bi tenê ji hêmayekê pêk tên bi piranî pexşankî ne wek ku di mînakên jor de jî xuya bûn. Mamikên pirhêmayî jî bi piranî li gor qafîye û mûzîkekê yanî helbestkî hatine nivîsandin.

7. Bikaranîna Hêmayên Sereke di Sêwirandin û Danasîna Heyberan de:

Hêma ji bo zimanekî her tişt nebe jî reng û rewş, xeml û bejna wî zimanî ye. Bi tenê ne qodên gramerê dikarin zimanekî biafirînin ne jî peyv bi serê xwe. Wextê ku ev qodên rêzimanê û peyv tên li cem hev û wê çaxê dirûvek derdikeve holê û bi alîkariya aqil jî ew vediguhere hebûneke ku navê wê jî ziman e. Ji ber vê yekê ye ku hin teorîsyenên ziman lêkolane ka gelo di hişê mirovî de manegirtina têgehan çawa çê dibe? Di vê bareyê de Vygotsky wiha dibêje: “Mirov tenê peyvên ji ber bike û têkiliyekê di navbera wan û heyberan de çê bike, ji bo ku têgehek derkeve holê têrê nake. Ji ber vê, berî ku meriv peyvên ji ber bike divê pîrsgirêkek hebe ku mirov ji bo çareserîkirina wê, serê xwe biêşîne û li gorî wê kontekstê li çareseriyekê bigere.”³⁰ Dîsa di heman pirtûkê de Vygotsky ji Paulhan gotinekê neqil dike û wiha dibêje: “Peyvek hesa [duyûm] xwe ji wê hevoka ku tê de derbas dibe, digire. Ew hevok ji paragrafê, paragraf ji pirtûkê, pirtûk ji nivîskar digire.”³¹

Yanî em dikarin bibêjin ku hem bê peyv nabe hem jî tenê bi peyvên çê nabe. Ji ber wê dema ku di mamikên kurdî de qala “keç, kiç, qîz”ê dibe di nav kîjan konseptê de çawa û bi kîjan hêmayan danasîna wê tê kirin, ji bo fahmkirin û

³⁰ L.S. Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, r. 87

³¹ h.b, r. 207

bidestxistina wê hêmayê rêbazeke pir muhîm e. Em vê yekê bi têra xwe di mamikên kurdî de dibînin ku ev yek di tabloya li jêr de hatine rêzkirin.³²

Hêmayên Sereke yên ji bo Sêwirandin û Şayesandina Heyberan di Mamikên Kurdî de

NAVÊN HEYBERAN	HÊMAYÊN SEREKE YÊN KU DI SÊWIRANDIN Û DANASINA HEYBERAN DE HATINE BIKARANIN
Keç, keçik, dot, qîzik, kiç	Tirî, bitam, xelk, helal, xwedan, heram, teyr, hêlîna xwe, firîn, hesp, danîn, delala dê, nêrî, gan, guhan, nehatî beran, morîka qul, belendîr, zayîn, çavê herkesî, qismet.
Jina bihemle, kulfeta hemle, jina bihal, hemle, jina bi ducana	Hêlîn, tav, sîya êvarê, qûtîka Silêmanî, Xwedê, zanîn, sindirûka Silêmanî, erd, esman, behr, mirin, vilevil, buxçik, kundir, daliqandî, çav, beliqandî, qûç, neh, mezel, sindoqa Silêman.
Çav	Du gol, reş û hişîn, pencere, bêderî, şev, girtî, roj, vekirî, spî, reş, tîj, têrnebûn, odeyek, cotek qazî, kanî, morî û mercan, dîtîn, hêlîn, nîvek, beroj, nizar, stêrik, çirûsîn, derî, birûsk, birû û bisk, xuşkên cînar, bawer, gûlên geş, reqîsîn, çilmisîn, kulekêd bêderî, perçîn, kewa gogerçîn, çira, mû, diherike, dihetike, mijang, rondik, nîsk, tarî, çilê Fatma nebiya, fêxistî.
Ziman, ezman	Mal, şîrîn, tal, ciwan, kal, şûr, mertal, şîrîn, şekir, jehr, bilbîlek, rûniştî, hingivîn, gayê sor, gelî, girêdayî, dost, dijamin, topek qumaş, şûrekî şîn, seyekî har, lawikê kumsor, tazî, nayê xwarin, sersork, ga, neyar, heval, serberdayî, qazikê qûnxwar, zilindar, bilûr.
Mêşa hingiv/hingivîn	Gû, derman, nexweş, teyr, totik, pahtin, bizna kal, doşandin, firotin, sed mêr, stran, mirîşk, kepir, zîrç, şekir, nizar, nalîn, deng, dangan, tewş û tîrar, behr, bender, vizeviz.
Morî, gêrik, mûristang, mêrî, mûrî, mêwî	Ker, hêstir, bar, qalib, mezin, navtengbestî, goşt, hestî, qulek, keriyeke pez, gom, sed hezar pez, rêz, fêz, ser, ûr, hêstira qero, gur, xwarin, diz, birin, pezê hemeşîn, keriyeke pez, lez.
Mîşk	Bazdayîn, quncik, simbêl tîj, guh belîk, hel hel, bel bel, çindik, du dest, du pê, mal, kun, dûv rût.
Kêvrîşk, kêroşk, kêwrûşk, kêroşk	Lotik, qendêr, şaxê bizina, guhê kera, pêt gurga, çav, zîq, deşt, ber, hevraz, berjêr, tirs, tajî, razan, devî, terîsork.
Kûsî, kîsel, kusî, şevlatûk, kosî, kêsûle, kûsele, kosele, kîso	Çolî, xwarin, kar, mîşk, mar, çulixur, text, kalekî bêbext, xîştanok, giya, çerm û çîqal, mû, dûv, pîr, goştê jar, çêrîn, dizelit, hêk, dep, dar, kun, xîşik, çar çemil, sofîk, ferşik, pişt, hûs, qulûz, kevir, hişkîn, req, stûqaqîşk, çarçeng, kulav, tûtik.
Mar, mer	Qûn, nîvek, şiv, terr, guher, xar, bin, dîwar, zil, dîn, îman, ber, piştok, gilover, çerm, mû, qesas, bazin, nal, tîzbî, asin, sar, devî, teşik, meşîn, bêling, xuyakirin, zûrîn, werîs, beyar.

³² Ev tablo li gorî mamikên di teza min a mastirê de, hatiye amadekirin. Di nav 2500 mamikên kurdî de heyberên ku herî zêde cih girtine, di tabloyê de ne. Bnr. Kenan Subaşı, h.b. r. 213-218.

Pişîk, kitîk, pisîng, pisîk	Rih, simbêlbel, pişo, kela, taq, doşek, nir nir.
Kûçîk, se	Belek, beyar, av, vexwarin, çelp çelp, çar ling.
Masî, mesî	Sîng, şêr, çav, mar, dirinde, av, pêlewan, bajayî, bêcan, şimşedarî, bêdest, bêling, avjenî, şop, toz, qemçik, hesp, bask, teyr, reşahî, derya, dûv, çem.
Mirîşk	Dergoş, hundur, mal, xatûn, çilkezî, bezîn, rûto, pûrto, diçize, şîr, pizdan.
Kew	Lawik, çav, bikil, xatûn, kendal, bezîn, dengbêj, dengzelal, qewm, neyar, stran, pal, dezî, ling, hewar û gazî, nikul, dixwîne, mela, aşiq, gewende, dijmin, xelk û alem, çavkil, çem, fedî.
Beq	Îr, eyar, mû, guvaştin, çerm, çîqal, dûv, çar dest û pê, panzdeh ro, qulîpançî, zirçine, avjen, nameşe, kevil, pirç.
Guhan, çiçik	Çar, çêlek, heşt, dêlik, çeq, maçeç, fitefelek, xeraş, pêş, paş, tîr, avêtin, av.
Hêstir, qantir	Rez, bêber, dê, hîr hîr, bav, zirr zirr, kur, zir, mezintir, bilindtir.
Hirç	Beroj, tirs, nizar, birs, qewet, nawergere.
Hinar	Dîzik, dindik, riştin, simê ga, birincê qutay, kumê sorik, morik, hezar, lihêf, himban, dan, xwê, savar, quliya darê, sed, tolkirin, rêtin, dikan, hebek, hezar heb, qazan, qesreke bêderî, denû, gilorkirin, nexweş, ta girtin, serê darê, lib lib, sûk, mal, kûpik, mircan, taliqandî, gulok, sênî, guliya darê, buhar, girek, kirîn, kasik, çiqê darê, çil heb, melez, çil tax, çil ortax, çil miştax, gelek, tejî, garis, ode, rûniştin, bînder.
Zebeş, şitî	Kevz, av, zayîn, behr, şîn, masî, reş, sur, zingîr, beş, dindik, reş, hûrkirin, beş, tam, xweş, bajêr, dîwar, kilîk, asin, dûv, terr, av, golik, kap, kesk, mifte, qesra şîn, bêderî, gov, mihên qer, kulîlk, kanî, fistanek, kirassor, bijkojreş, bazin, newal, ber, pişt, xwîn.
Pîvaz	Spî, şîn, heftê, cilo, heft qat, şaşik, bin erdî, pat, gok, sor, çerm, spî, gilovero, eyar, zer, tas, sibe, xwarin, nîvro, heval, êvar, neyar, seyîd, mela, sofî, serjêkirin, girîn, çil çîk, çil berçîk, çil ode, çil kilîle, bayê qul, telîs.
Kulind, kundir	Qelew, kap, zexel, mexel, beyn, kun, Xwedê, avdayîn, çêl, golik, nivistin, veristin, helan, dîngên beranekî, kab, av, sing.
Genim, genimok	Dar, şîrîn, gulî, zêrîn, binî, ax, nav, şax, serî, zêr, deşt, kok, erd, ker, por, gijik, qirşik, kesk, tîroj, spî, reş.
Kîvark, karî, kifkarîk, kidadik, karûk, feqîroşk, kavkelik, kalkevîk, kuvarek, karok	Quran, xwendin, xwarin, goşt, hêsk, kitêb, hûr, kon, stûn, ser, spî, pê, pan, gelî, fotir, gom, lingê kewê, perê Quranê, kal, pal, dewsa qûnê, kaxiz.
Gûz, gwîz, goz	Tenûr, nan, genimî, du, kade, qesr, begzade, rûniştî, ode, feqe, kum, dîzik, tije, ard, kêrg, tendûra dadayî, nanê badayî, şûştî, sindoq, daliqandî, çantik, jehr, şekir, şîrîn, tahl, sêv, biçûk, dûvê mihan, birûn, kilor, mizgeft, maliştî, bêderî.

Mewîj, mêwîj	Kurî, jêkirin, şax, bab, şîrîn, kur, nevî, dîn, şîn, şîrîn, har û dîn, pîr, qermiçî, qirş, qûn, darik, boç.
Hêk	Kolav, dersok, sê kurtek, du spî, êk zer, du av, tirar, qesra spî, bêderî, xanî, qube, bêkutek, law, zer, reng, av, şemitîn, gilovir, pencer, pêst, qutik, şilq, avkên bana, rûto, pûrto, pê, panî, cêr, zîv, cîrn, aşkî bêderî, bêserî, bêberî, şikestin, kiras, teht, şil û şeht, sor, şil, zuha, ter, hişk, xwê, kelandin, mal, hundur, esmer, kulek, perde, bîr, çavbeloq, şor, bêqul, avis, sor.
Hingiv, hingivîn	Şêrîno, darîno, dermanê nexweşan, gûyê mêşan, xwarina axan, rêx, xwarina şêx.
Tifeng, tiving, tiveng, tîfing	Jur, jêhêl, ber, dest, ketin, lingek, şer, orîn, pişkul, firîn, zirrîn, marê mirî, qûn, dev, dirêj, xwîn, deng, bêrûh, mirî, dû, kûr, dûr, mirî, dar û bist, tir, serdirêj, qûnqelêş, beravêtin, marê mirî, kûrka tarî, agir, barîn, mist, bejna bûkan, hêka çûkan, bizmar, kutan, enirîn, fişqî, tilî, qul.
Lempe, çira, momik, fanos, lox, lemp, lambe	Tilî, tarî, xanî, ron, biçûk, tijî, ode, refîk, defik, ser, zêr, behrek av, Mar, teyr, pîr, bîrk, av, zayîn, marê mirî, teyrê zêrî, taca zêrî, av, kap, ro, betilîn, şev, xemilîn, nûr, gul, bîr, werîs, lem, kef, marezerk, steyr, mewîj, bûk, pepûk, ser, minare, nav, cehneme, carîye, xatûn, çalik, sorê qiyametê, elamet, agir, biriqîn, eywan, şûştî.
Kefçik, kevçî, kevçik	Reprepîsk, qefteka kîran, şûştin, bar, çûn, şkeft, hundir, gewde, derve, poçik, aş, dest û gunnê ereban, şemitîn, ketin, girtin, axir, dox, kurî, qewd, şîşik, qulik, baxek çavik.
Bagurdan, pangor, bangeran, bangur, loq, gindor, lox, banger	Dû, zivistan, bişol, havîn, betal, du qîno, pê, pan, ban, hevzar zero, şilq, kat, çîzevîz, teqereq, guregur, bezîn, du kezî, kudîn, misînîko, sewt, ka, xiştexîşt, ber, pişt, şimîn, darqûn, girovero, xanî, bêpê, tij, didan, mela, du şaşik, atûr, ezab, axa, hawar û gazî.
Cerîfk, sivnik, çitîk, gêzî, carût, melkez, gêzik, milkis	Rih, dirêj, xişt, pişt, venekirin, simsimo, piştê derî, rûniştin, pişt, girêdayî, quncik, girêbest, tijî dest, şev, xatûn, roj, qewraş, qefkî pûş, destmal, bûk, nava malê.
Pêlav, sol, şekal, îkapet, qundire, qeqebik	Kew, gerandin, bar, ker, lat, tevdan, welat, girêdan, çûn, vekirin, sekinîn, hul, dol, ro, êvar, dev, vekirî, goşt, dayîn, meşîn, pê, qul, asin, bezîn, qam, zincîr, barê gamêşê, razan.
Pênûs, qelem	Mele, aqilmend, ruh, bin, çûn, ximav û xar, lastîk, dar, tilî, kaxez, tîp, rêz, bidev, bêziman, bêfîkr, bêraman, zanîn, nikil.
Nivîn, mavling, cihnivîn, kulîn	Şev, bûk, roj, pepûk, danîn, hilanîn, cêrî, xatûn, xemilîn, kemilîn, ûr, pehn.
Quran	Çil taq, çil bertaq, çil ode, sê derge, sê hucre, çil, derp, derpîç, xolam, xecîc, pel, dismal, şîr û şekir, zeviya spî, tovê reş.
Aş	Tijî, têr, dirît, gîskê gorî, tebeqe, kon, qûn, li ser, av, rûbar, diz, birin, gur, xwarin, sindorîk, kilîl, hespê boz, afîrê quloz, sor, spî, li ber, çem, şev, bûk, roj, pepûk, xwelî, jêhatî, teqoreqo, devê avê, nirrî, maydan, toz, stûn, naşêkire.

Kon, xîvet, kun	Dûr, ga, nêzik, çiya, mûyê karan, dar, nivistin, rabûn, pêçandin, girêdan, werîs, mexilîn, reş, pirçik, xanî, bêdîwar, stûn, karîte, biban, bêax, çar, çepin.
Av	Werz, têr, korî, badan, bûrr bûrr, çûn, şûştin, dijmin, agir, dar, bizmar, ranegirtin, xar, kişîn, nasekine, spî, tazî, bêling, meşîn, şiyar, ranazê, şev û roj, westan, bezîn, gihiştin, zûwa.
Gemî, keştî	Erd, esman, hêlîn, betrewan, hefsar, dest, însan, zincîr, gol, çûn, rê, rêç, toz, bilez.
Bilûr, bilûl	Qevdek mû, keyf, dîwan, qirik, bêziman, bidev, bêdiran, lorandin, dar, hişkê gûz, deng, bandor, zîz.
Def	Serî, çerm, binî, dar, çirtik çilûrî, bizmar, kutan, deng, bêdev, bêdiran, bêkinc, eyar, dawet, ban, lêxistin, gopal, dizire.
Sal	Dozdeh ta, çar bira, çar diyar, germ, hênîk, şilî, sar, dergih, 12 kilîl, sêsid û şêst, reş, belek.
Hîv, heyv, hîva nîvî	Tas, mast, guhar, rast, bazin, şewq, hespê belek, xelek, meh, carek, kal dibe, dimire, dizê, kofî, newal, kerî, stêr, kum, gêrbûn, gol, teşt, totbûn, çiya, kezî, şev, şemal, zer, xwar, firîn, tûtî.
Stêr, stêrk, stêrik, istêrek	Gayên beş, mercan, helal û beybûn, sêvên sorgulî, sênîka mircanan, ban, êvar, çem, spêdê, tendûra zimzimî, roj, bûk, şev, pepûk, xemilîn, temirîn, dîzika daniya, qîzikên çavbikil, kofîya hişîn, hêkên neqşîn, vemirîn, vêketin, xûya, winda, çirîsk, agir, xwelî, hedimandin, ban, xiştan.
Berf, befir	Spî, şekir, difire, bêper, esman, ajotin, gayê kejo, şîr, barîn, deşt û banî, girt û danî, kulav, radan.

ENCAM

Di vê gotarê de ji aliyê vegotinên hêmayî û metaforan ve em li ser taybetmendiyên mamikên kurdî rawestiyane. Piştî vê lekolînê em gihaştin van encaman:

Mamik ew curegotinên helbestkî ne û di xwe de taybetiyên heyberekî/ê vedîşêrin. Ji ber wê ye ku bi hêma û metaforan hatine sêwirandin.

Di mamikên kurdî de li gorî çawaniya hêmayan sê pişk derketine holê. Ev pişk wek *hêmayên xweşik*, *hêmayên sik* û *hêmayên beloq* dabeş bûne. Di nav van hêmayan de her çiqas şibandinên pir nêzik û serkeftî hebin jî gelek caran hêmayên ji hev dûr û lawaz jî hene.

Li gorî çendaniya hêmayan mamikên kurdî wek mamikên yekhêmayî û pirhêmayî dibin du pişk. Di mamikên hêmayî de gelek caran ew hêma bi tena serê xwe li beramberî bersivêkê tenê nayê. Dibe ku di beramberî wê hêmayê de çend bersivên din jî biguncin. Mamikên pir hêmayî di şayesandina heyberên veşartî de zêdetir serkeftî ne. Lewra heybera veşartî mimkûn e ku ji çend aliyên xwe yên cuda ve bê pênasekirin.

Di mamikên kurdî de heyberek bi tena serê xwe di mamikên cuda de ji dehan zahftir bi hêmayên cuda hatine şayesandin. Lê ev heyber zêdetir ew heyber in ku di navenda jiyana mirovan de pir cih digirin.

ÇAVKANI

- AKBAŞ, Emin: *Tiştonek 1*, Weşanên Yekîtiya Mamosteyên Kurd/YMK, Bremen, 2006.
- AKREYÎ, Mamoste Hacî Xalid: *Hezar Metelok bo Mirovên Jir û Kok: Çapa Dûyê*, Çapxaneya Şehab, Hewlêr, 2012.
- ALKAN, Abbas: *Çîrok û Jiyan*, Komal, Stenbol, 2004.
- ALPEREN, Altan: “Folklor ve Edebiyatın Unutulan Unsuru: Bilmeceler”, *Millî Folklor Dergisi*, j. 31-32.
- ARİSTOTELES, *Retorik*, (çev. Doğan Mehmet H.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.
- AZAR, Birol: “Çocuk Eğitiminde Folklor/Halkbilimden Yararlanma Üzerine”, *Türk Xalkarı Edebiyatı (II): Beynelxalq Uşaq Edebiyatı Kongresi*, Qafqaz Üniversitesi, 2008.
- BALTA, Elif Emine: “Bilmecelerin Dil-Düşünme Bağlamında Eğitimdeki Yeri ve Önemi”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/1 Winter, 2013.
- BAŞGÖZ, İlhan: “Türk Bilmecelerinin Fonksiyonları”, *Folklor Doğru*, j. 37, İstanbul, 1974.
- BEKKÎ, Salahaddin: *Bilmeceler, Tabu ve Gizli Diller Üzerine*, Muzaffer Akkuş Armağanı, amd. Mücahit Akkuş ve Fatih Dinçer, Kömen Yayınları, Konya, 2013.
- BERWARÎ, Mahir: *Metelokanê*, Berhevkarî, Elmanya-Dortmund, 2009.
- BORATAV, Pertev Naili: *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Bilgesu Yayınları, Ankara, 2013.
- CANKARA, Murat: “Metafor Yaratma Eylemi Olarak Bilmece”, *Millî Folklor Dergisi*, j. 55.
- CELÎL, Ordîxanê - CELÎL, Celîlê: *Kurdîsky Folklor*, b. II. Moskova, 1978.
- EBUBEKR, Sedreddîn Nûreddîn: *Berkotêkî Metellî Folklorî Kurdî*, Wezaretê Rewşenbîrî Hikûmetî Herêmî Kurdistan, Hewlêr. 2005.
- GAZÎ, Mustafa: *Gurzek Ji Zargotina Zarokan; Dîsko Dîsko Danîno*, Enstîtûya Kelepore Kurdî, Weşanxaneya Aras, Silêmanî, 2006.
- GORGES, Robert A. - Alan Dundes: “Bilmecenin Yapısal Bir Tanımına Doğru”, *Folklor Doğru*, j. 37, İstanbul, 1974.
- GÜNEŞ, Kenan: *Mamikên Me*, Evrensel Basım Yayın, Stembol, 2013.

KAN, Şerif: *Berhevkirin û Tesnîfa Mamikên Kurdî*, Projeya Lîsansa Bilind a Bêtez a

Çapnebûyî, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtuya Zimanên Zindî, Mardîn, 2013.

KARADEMİR, Fevzi: “Halk Bilmecelerinin Oluşum ve Biçimlenmesindeki Etkenler

Üzerine”, *Akdaemik Bakış Dergisi*, j. 14, Celabat-Kirgizîstan, Nisan, 2008.

KARADEMİR, Fevzi. “Halk Bilmecelerindeki İmgesel Anlatım Üzerine” *Milli Folklor Dergisi*, sayı 78, 2008.

KARAKAŞ, Ayhan: “Ortak Anonim Türk Halk Edebiyatı Ürünlerinden Bilmecenin Çocuk Edebiyatına Katkıları”, *Türk Xalkarı Edebiyatı (II): Beynelxalq Uşaq Edebiyatı Kongresi*, Qafqaz Üniversitesi, 2008.

SADINÎ, M. Xalid: *Mamikên Kurmancî*, Nûbihar, Stenbol, 2011.

SUBAŞI, Kenan: “Ji Bo Zarokan Di Fêrkirina Kurdî de Rola Mamikan”, *Zanîngeha Mardîn Artuklu TYDE*, Teza Lîsansa Bilind, Mardîn. 2014.

ŞAHÎN, Îsmâil Taha: *Mamikê Mino Mamanî*, Spîrêz, Duhok, 2011.

ÖNÜR, Aysun: “Türkçe Öğretiminde Bilmecenin Yeri ve Önemi”, *Gazi Üniversitesi Türkçe Araştırmaları Akademik Öğrenci Dergisi*, j.2.

VYGOTSKY, L.S.: *Düşünce ve Dil*, wer. S. Koray, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.

Çavkaniyên înternetê:

ARTUN, Erman: *Ortak Türk Kültürü Ürünlerinin Çocuk Edebiyatına Katkıları*, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_ortak_turk_kulturu_cocuk_edebiyatina_katkilari.pdf (15.09.2014).